

אלישבע סדן (2009). עבודה קהילתית: שיטות לשינוי חברתי. בני ברק: הקיבוץ המאוחד.

חנה כץ

עבודה קהילתית: שיטות לשינוי חברתי הוא ספר ראשון מסוגו בעברית, אתגר מקצועי לא קל. תרומתו הראשונית והעיקרית היא בקיבוץ ידע תאורטי ומעשי לכותר אחד. זהו ספר לימוד (text book) ראשון בעברית, המספק כלים מקצועיים לסטודנטים ולעובדים. סדן מציגה את מטרתו המוצהרת של הספר בפתיחה:

לעשות נפשות לאכפתיות חברתית, כנגד פאסיביות ניטראלית, באמצעות יצירת "כרטיס ביקור" לעבודה קהילתית ולמקצוע עובד קהילתי. כרטיס הפורס לאנשי מקצוע אחרים את הכדאיות בשימוש בעבודה קהילתית, ובאותה מידה לחברה כולה, המעביר מסר בדבר יכולתה של העבודה הקהילתית לשפר את איכות החיים בקהילה ולחשיבות הפעילות המאורגנת לשינוי חברתי.

אם כן, הספר פונה לקהל יעד כפול: עובדים קהילתיים ואנשי מקצוע אחרים, כמו אנשי חינוך. האתגר שבשילוב בין המטרות ובפנייה למגוון קהלי יעד הוא באותה מידה חוזקו וחולשתו של הספר. מטבע הדברים גם בספר מסוג זה, רחב יריעה ככל שיהיה, לא ניתן לדון בכל התאוריות, המצבים וההיבטים. על כן מה שנכלל מבטא בחירה מודעת ומכוונת של המחברת, שהיא בעלת ידע רב, שולטת ברזי מקצוע העבודה הקהילתית ובעלת התמצאות רחבה בנעשה בתחום זה בארץ ובעולם. הבחירות יוצרות מתווה לטיעון של המחברת, כי ליבת העבודה הקהילתית צריכה להיות שינוי חברתי ולא פיתוח קהילתי. אולם במציאות הישראלית, שבה עובדים קהילתיים הם בעיקר עובדים סוציאליים המתמחים בעבודה קהילתית, ומרביתם מועסקים במחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות, כלומר הם עובדי מסד, השימוש במודל זה הוא כמעט בלתי-אפשרי. מחברת הספר בחרה להתעלם מהפער שבין הטיעון למציאות. בשל כך כמעט שאין בספר התייחסות לסוגיות הקשורות לדינמיקה שבין עובד קהילתי ממסדי לבין השלטון המקומי.

באמנות רבה מדלגת המחברת על סוגיות ועל נושאים השנויים במחלוקת בין חוקרים. היא נמנעת משימוש בתאוריות ביקורתיות על עבודה סוציאלית, על עובדים קהילתיים ועל התנהלות הממשלה, גם אם בנקודות שונות בספר עולה נימה ביקורתית על תהליכים חברתיים-פוליטיים-כלכליים שהיו בישראל, על מדיניות כזו או אחרת של הממשלה, או אפילו על העבודה הקהילתית בישראל. זאת ועוד, מקריאת הספר מתקבל הרושם כי הדוגמאות, הסיפורים והאירועים הם כולם בתוך הקונצנזוס הלאומי-חברתי. כל זאת מבלי להזניח מסר חשוב ביותר לכל מי שעוסק בעבודה

קהילתית: בלי הקהילה, בלי חברי הקהילה, אין עבודה קהילתית. מאבקים ציבוריים צריכים ציבור, בלעדיו אין מאבק. הקיום של הצימוד תלוי באופן שבו עובדים קהילתיים ומארגנים חברתיים יתייחסו לציבור, לחברי הקהילה - בלי פטרונות, מתוך שותפות אמתית. הספר בנוי משמונה חלקים. החלק הראשון עוסק במושג "קהילה", בתולדות מקצוע העבודה הקהילתית ובהיסטוריה של העבודה הקהילתית בישראל, ומחולק בהתאם לשלושה פרקים. מבחינה לוגית נכון היה להביא את הפרק העוסק בתולדות מקצוע העבודה הקהילתית לפני הסקירה ההיסטורית. "קהילה" היא מושג מופשט וישות קיימת, מושג שיש לו מנעד של הגדרות ופרשנויות, והוא תלוי במגדיר ובמטרותיו. פרק א' דן בהרחבה בהגדרות השונות למושג קהילה, בגבולותיה ובזהותה, בעיקר בתקופה הנוכחית, מנקודת המבט של עבודה קהילתית ושל עובדים קהילתיים.

פרק ב' מסרטט קווים לתולדות העבודה הקהילתית בישראל החל מתקופת טרום המדינה ועד ימינו. הפרק בנוי משני צירים: ציר הזמן וציר המגמות, התהליכים והאירועים אשר השפיעו על העבודה הקהילתית בישראל, זאת מבלי לוותר על הזווית הביקורתית. אולם בפרק זה יש הטיה משמעותית לכיוון המגזר היהודי החילוני הסוציאליסטי, לעומת העדר התייחסות לקהילות אחרות שהיו לפני קום המדינה וקיימות גם כיום, כמו קהילות יהודיות חרדיות וקהילות ערביות (מוסלמיות, נוצריות), ברויות, למעט התייחסות קצרה וחלקית להשפעת מדיניות התכנון המרחבי על התפתחות הזהות של האזרחים הערבים בישראל.

פרק ג', הסוגר את החלק הראשון של הספר, דן בתולדות העבודה הקהילתית כדיסציפלינה מקצועית, ומבנה בכירור את הרקע ואת ההקשר התקופתי בהתפתחות העבודה הקהילתית במדינות המערב, הן כחלק ממקצוע העבודה הסוציאלית והן כנפרד ממנו. פרק זה הוא פרק חשוב למי שאינו מצוי ברזי ההיסטוריה של העבודה הסוציאלית. הוא מלמד את הקורא על שתי התנועות שהשפיעו על התפיסות המקצועיות הבסיסיות: התפיסה הפרטנית והתפיסה הקהילתית, ועל המתח ועל ההרדיות השוררים ביניהן. מתוך כך אפשר להבין מדוע עבודה קהילתית עוסקת יותר בפיתוח הקהילה ופחות בשינוי חברתי ובסנגור פוליטי, וכן לעמוד על ההבדל שבין עובד קהילתי ממסדי לעובד קהילתי הפועל במסגרת ארגונית זכויות. הדגשים בחלק זה כמו גם הנרטיב ההיסטורי מניחים את התשתית הרעיונית והמקצועית לפרקים הבאים של הספר.

החלק השני של הספר עוסק במטרות, בעקרונות פעולה ובמודלים אסטרטגיים, והוא מורכב משני פרקים. לדעת סדן, לעבודה קהילתית יש חמש מטרות: פתרון בעיות חברתיות, צמצום אי-השוויון בחברה, שמירה על הדמוקרטיה, הגשמת פוטנציאל אישי ובניית קהילה. בין מטרות אלו יש מתח קבוע, סתירות ערכיות ומהותיות. סדן לא יורדת לעומק הדברים, למשמעויותיהם ולהשלכות מכך על אופן פעולתם של העובדים הקהילתיים, אלא היא נוקטת גישה תיאורית ומשתמשת בניסוחים כוללניים. באותה מידה היא מתארת את עקרונות הפעולה של עבודה

קהילתית מבלי לרונן בבעייתיות של חלק מהעקרונות. יש להניח כי פרק זה מיועד יותר לקורא שאינו עובד קהילתי. פרק ב' בחלק זה מציג את שתי האסטרטגיות הבסיסיות בעבודה קהילתית: מודל פיתוח יכולות ובניית קהילה ומודל סנגור חברתי. אין להתעלם מהעובדה כי לסוכנות המעסיקה את העובד הקהילתי תהיה השפעה מכרעת על מודל הפעולה. כוונתי היא כי מעט עובדים קהילתיים ממסדיים יעסקו בשינוי חברתי או בסנגור חברתי. התארגנות לשינוי חברתי, על פי סדן, מצריכה מודל כפול המשלב בין שני המודלים.

ארבעת החלקים הבאים (השלישי-השישי) הם ליבת הספר כאשר החלק השלישי העוסק בשלב של כניסה לקהילה משמש בסיס תאורטי לחלקים הבאים אחריו. כל חלק מתמקד בנושא אחר של עבודה קהילתית: התארגנות לבניית קהילה, התארגנות לסנגור קהילתי ומנהיגות. לחלקים אלו פורמט זהה הכולל סיפור/ אירוע המסופר מפי העובד הקהילתי וניתוח הפעולה הקהילתית על ידי כותבת הספר. הניתוח מתבסס על התאוריות ועל המודלים שהוצגו בספר כמו גם על תאוריות נוספות.

הפרקים השונים מכילים אין ספור רעיונות, כלים וטכניקות שיכולים לשמש סטודנטים לעבודה קהילתית, עובדים קהילתיים, מארגנים קהילתיים ואנשי מקצוע אחרים בעבודתם. אולם גם במקרה זה הניתוח מדגל על נקודות עקרוניות שעולות מהסיפורים, כמו למשל השילוב בין עבודה פרטנית לעבודה קהילתית ושיתופי פעולה בין ארגונים וכין אנשי מקצוע מתחומי ידע אחרים. כל האירועים המתייחסים לבניית קהילה ולמנהיגות הם אירועים המייצגים את מודל פיתוח הקהילה ומופעלים על ידי עובדים סוציאליים קהילתיים, העובדים במחלקות לשירותים חברתיים. שלושת האירועים הנכללים בפרק ה' והעוסקים בסנגור חברתי הם אירועים שנווטו על ידי עובדים סוציאליים קהילתיים הפועלים במסגרות חוץ-ממסדיות, ועל כן ביכולתם להוביל מאבק חברתי כנגד הממסד. עם זאת, עובד קהילתי בעל ניסיון יכול ללמוד מהם גם בנוגע לפיתוח קהילתי. סיפורים אלו, בעיני המחברת, הם הנרטיב העתידי של עבודה קהילתית: שינוי המרחב הציבורי באמצעות עשייה קהילתית פוליטית המחוברת להתארגנות עצמית.

התזה של החלק השישי היא שפיתוח מנהיגות הן של העובד הקהילתי או המארגן החברתי והן של התושבים היא נקודת מפתח בשינוי חברתי. משום כך בחלק זה מפורטות תכניות שונות לפיתוח מנהיגות. אולם היה ראוי לייחד מקום לסוגיית הקונפליקטים בין מנהיג קהילתי לבין עובד קהילתי. החלק השביעי הן בעובדים קהילתיים. פרק א' מנסה לפענח את "הקוד הגנטי" של מארגנים קהילתיים, אולי הדור הבא של עובדים קהילתיים. אין ספק שהממצאים של פרק זה מחזקים את הטענה כי עבודה קהילתית איננה נחלתם הבלעדית של עובדים סוציאליים. פרק ב' מתמודד עם הגדרות התפקיד ועם מכלול המיומנויות הנדרשות מעובד קהילתי, אך מהכתוב בפרק עולה שאלת הפער בין התאוריה למציאות - שאלה שאינה זוכה להתייחסות. פרק ג' מציג תהליך ייחודי של הכשרה מעשית לעובדים סוציאליים קהילתיים, הכשרה הבונה את זהותם המקצועית. בתהליך

זה יש שילוב סינרגטי של סגל אקדמי, מדריכים מקצועיים, סטודנטים, נותני שירותים ותושבי הקהילה. בהיותו מודל ייחודי שאינו מתקיים בכל המסגרות המכשירות עובדים סוציאליים קהילתיים, עולה השאלה על מקומו של הפרק בספר. הרי נכון היה, אם בכלל יש צורך, להציג את המודל השכיח. אני מניחה שהתשובה לכך טמונה בסוגיות שהן מעבר לסקירה זו. פרק ד' דן בסוגיות אתיות שהן רבות ומורכבות ומתקיימות בממשק שבין העובד כפרט וכאיש מקצוע לבין הקודר האתי של המקצוע, בינו לבין הקהילה וכן בין העובד לארגון המעסיק. סדן מציגה ומדגימה ארבעה תחומי דילמות: נאמנויות, פטרנליזם, הקצאת משאבים, יחסים מקצועיים. קשה לצפות, לדבריה, את כל הבעיות האתיות שעשויות להתעורר במהלך העשייה, אך יש לברר אותן ולבחון את הערכים הנכונים לזמן ולמקום, ולהבין את הבחירות שעושים עובדים קהילתיים. נראה שבפרק זה חל טשטוש בין דילמות מקצועיות לבין דילמות אתיות. לא כל דילמה מקצועית היא גם דילמה אתית.

החלק השמיני של הספר הוא החלק האחרון וכותרתו - סיום. בחלק זה שלושה פרקים המתייחסים לשלושה היבטים אשר לא מקבלים את תשומת הלב הראויה בעשייה השוטפת של אנשי מקצוע בכלל ושל עובדים סוציאליים בפרט. פרק א' מדגיש את חשיבות ההערכה כחלק מובנה בעשייה. שלושה תחומי הערכה מפורטים בפרק: הערכת תוצאות, הערכת תהליך והערכת השפעה בגישת הערכה משתפת. פרק ב' מתמדרד עם פרידות ועם עזיבות מתוכננות ובלתי-מתוכננות. פרק ג' עוסק בסיכום בכתב. המחברת רואה ברכיב זה של העבודה, ובצדק, חובה מקצועית בעלת חשיבות כפולה הן לפרויקט ולמי שלקחו בו חלק והן להבניית הידע, וכמו בפרקים רבים אחרים משולבים בו כלים מעשיים. הספר מסתיים בסיכום של תרומת העבודה הקהילתית לחיים דמוקרטיים הוגנים בעידן הגלובליזציה, במציאות של הדרה ויתמות פוליטית, תוך שהכותבת מסרטטת את זירות הפעולה העתידיות של העבודה הקהילתית בישראל ומחוצה לה.

לסיום, מילים מספר על תרומתו האפשרית של ספר זה לאנשי חינוך. משום שניתן לראות בבית הספר קהילה וכן מכיוון שבתי ספר הם חלק מקהילות גאוגרפיות ואחרות, הספר מספק ידע תאורטי, דוגמאות הקשורות לעשייה החינוכית וכלים להתמודדות עם בעיות חברתיות ואחרות. בנוסף לכך אנשי חינוך יכולים לזהות את היתרון של חבירה לעובדים קהילתיים, כפי שעולה מהאירוע של רמות-אלון, של ירוחם ושל קריית-ים. כמו כן הכלים והטכניקות הנכללים בספר, לעתים עד כדי רמת תדריך מפורט לפעולה, יכולים בהתאמה לשמש גם מורים, מנהלי בתי ספר ואנשי חינוך אחרים.